

Piotr Grzegorz Mądrach

Przywracanie kompozycji Szwanera w Wilanowie

Ochrona Zabytków 49/2 (193), 182-186

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Grzegorz Mądrach

PRZYWRACANIE KOMPOZYCJI SZWANERA W WILANOWIE

Pałac i park w Wilanowie zostały ozdobione bardzo bogatym wystrojem rzeźbiarskim. Dekoracje rzeźbiarskie, realizowane przede wszystkim w narzucie wapienno-piaskowym i szarym piaskowcu, wykonywane były przez licznych artystów i kamieniarzy sprowadzanych z Gdańska. Ich dzieła charakteryzują się wyraźnie wpływami niderlandzkimi. Modelowali oni również rzeźby na innych pałacach warszawskich, na przykład na pałacu Krasieńskich. Najbardziej znani z tego grona twórców są Andrzej Schlüter i Stefan Szwaner.

Jedną z najokazalszych dekoracji zdobiących fasadę pałacu wilanowskiego jest zespół ośmiu płaskorzeźb przedstawiających czyny i sukcesy królewskiego gospodarza. Przedstawiają one następujące wydarzenia: *Wyprawę na czambuły tatarskie*, *Bitwę pod Lwowem*, *Bitwę pod Chocimiem*, *Elekcję króla Jana III*, *Wjazd na koronację do Krakowa*, *Przyjęcie kapitulacji Turków pod Wiedniem*, *Bitwę pod Wiedniem*, *Bitwę pod Parkanami*.

Kompozycje te, autorstwa Stefana Szwanera, wykonane zostały w technice narzutu wapienno-piaskowego w roku 1687. Zlokalizowane są na attykach kryjących dach niższych partii frontu pałacu. Artysta wymodelował swoje dzieła w stylu *all'antica*, czerpiąc natchnienie z dekoracji rzeźbiarskich zdobiących łuki triumfalne Tytusa, Trajana i Konstantyna w Rzymie. Opierał się w tym na szytych wydawnictwach albumowych François Perriera i Petro Sancte Bartoliego.

Rysunek rzeźbiarski tych dzieł jest niezwykle bogaty, a wśród wielu figur płaskorzeźbionych są również i pełnoplastyczne. Są to przede wszystkim najokazalsze postacie, przedstawiające króla Jana III.

Obecny stan płaskorzeźb jest bardzo zły. Materiał rzeźbiarski utracił zawartość i spoiwość. Powierzchnia jest silnie zanieczyszczona zabrudzeniami opadowymi oraz mocno zaatakowana organizmami biologicznymi.

W wyniku bliskiego sąsiedztwa zakładów przemysłowych (np. elektrociepłowni na Siekierkach) agresywne chemiczne opady atmosferyczne wytworzyły na powierzchni rzeźb szkodliwe nawarstwienia. Są one skutkiem reakcji chemicznych związków zawartych w opadach z substancjami znajdującymi się w zaprawie wapienno-piaskowej.

W związku z fatalnym stanem tych kompozycji rzeźbiarskich Teresa Perkowska, dyrektor Muzeum Pałacu w Wilanowie, podjęła wiosną 1993 r. decyzję o rozpoczęciu prac konserwatorskich. Powierzono je kierowanemu przeze mnie zespołowi dyplomowanych artystów plastyków-konserwatorów dzieł sztuki w składzie: Jolanta Pawlak, Zenon Sadecki, Piotr Zambrzycki i Jerzy Żebrowski.

Działania konserwatorskie rozpoczęliśmy od gruntownego zapoznania się z historią rzeźb oraz wykonania szczegółowych badań ich stanu technicznego. Przeprowadzono badania: materiałowe — wszystkich warstw narzutu¹, chemiczne — zanieczyszczeń warstw przypowierzchniowych², mikrobiologiczne — kolonii mikroorganizmów zalegających powierzchnię obiektów³. Sporządziliśmy także bogatą dokumentację fotograficzną (kolorową i czarno-białą) oraz filmową w technice wideo. Zapoznaliśmy się z wszelką dokumentacją dotyczącą obiektów zgromadzoną w archiwach. Przystudiowaliśmy dokumentacje konserwatorskie z prac przeprowadzanych przy płaskorzeźbach w latach 1922–1927 (prowadzonych przez Zarząd Pałaców Wilanowskich)⁴, oraz w latach 1957–1958 i 1975–1976 (wykonywanych przez PP PKZ)⁵. Z dokumentacji tych wynika, że w trakcie szeroko zakrojonych prac prowadzonych przez architekta Jarosława Wojciechowskiego w latach dwudziestych naszego stulecia rzeźbami tymi się nie zajmowano. Natomiast w trakcie prac wykonywanych przez PP PKZ mocno

1. Badania strukturalne próbek zapraw z płaskorzeźby *Wyprawa na czambuły tatarskie* wykonał w październiku 1993 r. zespół pod kierunkiem R. Krzywobłockiej-Laurów z Instytutu Techniki Budowlanej w Warszawie. Odtworzenie składu zapraw pobranych z płaskorzeźby batalistycznej zdobiącej fasadę Pałacu w Wilanowie — A. Jarmontowicz, R. Krzywobłocka-Laurów.

2. Badania chemiczne próbek pobranych z płaskorzeźby *Wyprawa na czambuły tatarskie* — I. Kobla z Laboratorium Badawczego Muzeum Narodowego w Warszawie.

3. Ocena zniszczeń mikrobiologicznych rzeźb na fasadzie Pałacu w Wilanowie — H. Sztranowicz z Instytutu Ekologii PAN.

4. J. Wojciechowski *Pałac Wilanowski i jego obecna restauracja*, Warszawa 1929.

5. *Dokumentacja prac konserwatorskich prowadzonych w latach 1957–1958, Dokumentacja konserwatorska prac prowadzonych w latach 1975–1976*, PP PKZ Oddział w Warszawie.

uszkodzone przez warunki atmosferyczne płaskorzeźby zostały w bardzo wielu fragmentach uzupełnione zaprawami wapienno–piaskowymi, co uprościło modelunek kompozycji rzeźbiarskich. Przejrzeliśmy zbiory ikonograficzne przedstawiające fasadę pałacu i omawiane płaskorzeźby zgromadzone w Instytucie Sztuki PAN, Muzeum–Pałacu w Wilanowie, Zbiorach Ikonograficznych Muzeum Narodowego w Warszawie, Archiwum Muzeum Historycznego m. st. Warszawy, Bibliotece Narodowej, Archiwum Dokumentacji Mechanicznej i Archiwum m. st. Warszawy. Zapoznaliśmy się z dokumentacją fotogrametryczną wykonaną przez pracownię PP PKZ w Warszawie.

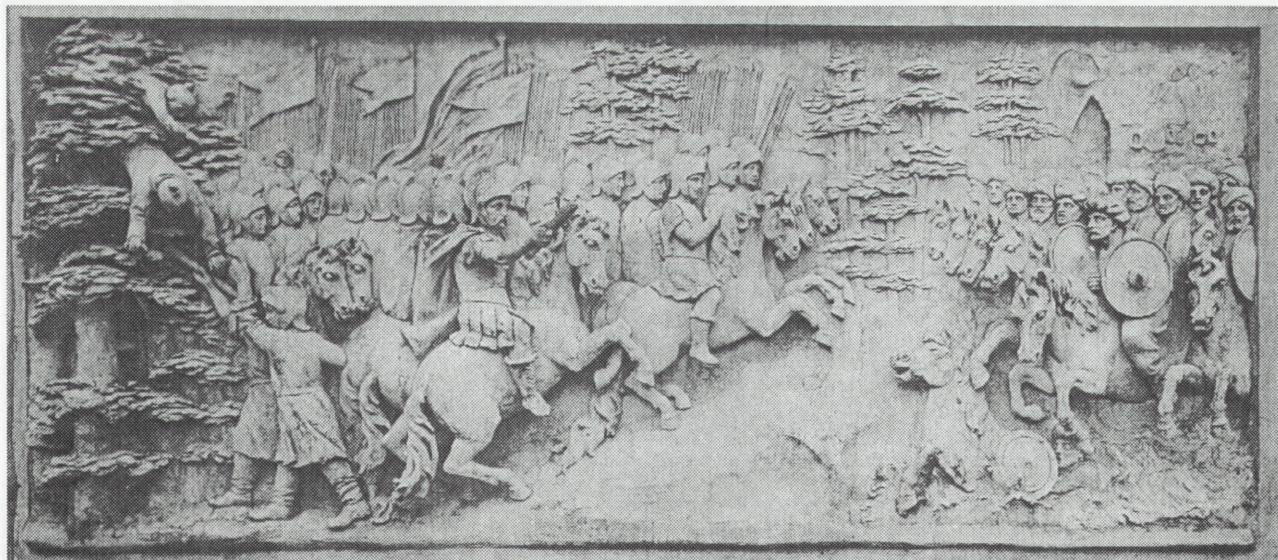
W wyniku tak dokładnych studiów nad historią płaskorzeźb oraz materiałów ikonograficznych dokonaliśmy niezwykle odkrycia. Opisy, rysunki i fotografie pochodzące sprzed lat trzydziestych naszego stulecia prezentowały kształt rzeźb nadany im przez Stefana Szwanera w XVII wieku. Natomiast publikacje, fotografie i dokumentacje późniejsze ukazywały rzeźby prezentujące zupełnie inny styl. Bardziej wnikliwe badania, przede wszystkim materiału fotograficznego, najobszerniej dokumentującego ten temat udowodniły, że płaskorzeźby zostały zmienione pomiędzy latami 1933 a 1937. Niestety, żadne dokumenty opisowe, pamiętniki, zapiski i archiwa międzywojennych właścicieli Wilanowa, żadne publikacje naukowe, popularnonaukowe, prasowe, kroniki i sprawozdania nie zawierają jakichkolwiek wzmianek na temat przyczyny zniknięcia oryginalnych płaskorzeźb, ani okoliczności powstania nowych i ich twórcy.

Na zmianę kształtu płaskorzeźb zwrócił uwagę Mariusz Karpowicz, bardzo krytycznie oceniając ich ak-

tualny wygląd. W publikacji *Sztuka Warszawy drugiej połowy XVII w.* (Warszawa 1975) wyraził następującą opinię: „Gdyby się płaskorzeźby Szwanera zachowały w formie nieskażonej do naszych czasów, stanowiłyby zabytek niezwyklej wagi, jako jedyne ocalale płaskorzeźby bitewne czasów króla Jana. Niestety, to co dziś widnieje na attyce pałacu wilanowskiego — to tylko karykatura oryginału, nędzny pastisz wykonany zapewne w czasie konserwacji Wojciechowskiego, w latach dwudziestych naszego wieku. Zachowany w Instytucie Sztuki PAN komplet zdjęć sprzed rzeczonyj «konserwacji» pozwala stwierdzić, że płaskorzeźby Szwanera były dziełami naprawdę godnymi uwagi ze względu na swą wartość artystyczną. Niestety postąpiono z nimi w sposób barbarzyński — całość została zrzuciona na ziemię i płaskorzeźbę wykonano na nowo. Zaledwie zasadnicze rysy kompozycji pozostały i to nie zawsze. Zagięła natomiast bezpowrotnie świetna faktura oryginału, subtelny rysunek, portretowość głów, walory perspektywiczne, no i charakter ogólny silnie nawiązujący do antycznych marmurów”.

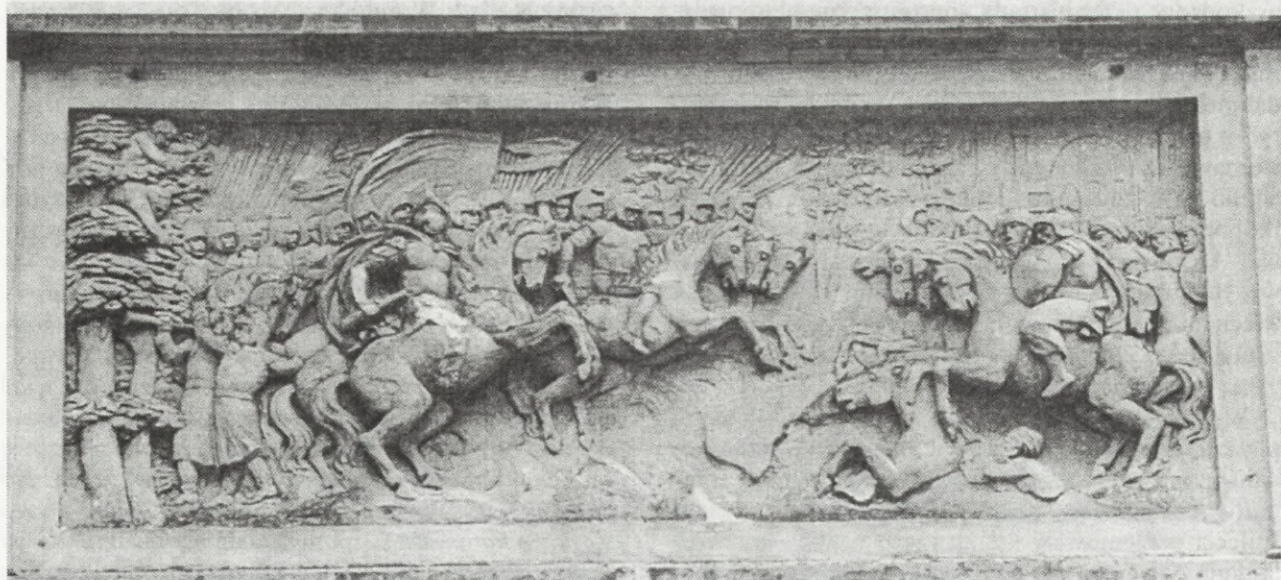
Odwolując się do książki Mariusza Karpowicza, o zmianie wyglądu płaskorzeźb wspomina też Wojciech Fijałkowski w publikacji *Wilanów — rezydencja króla zwycięzcy* (Warszawa 1983).

Nowe płaskorzeźby z bardzo ubogim modelunkiem wykonane są w modernistycznej manierze, charakterystycznej dla lat trzydziestych. Są zrealizowane także w technice narzutu wapienno–piaskowego. Na dodatek były one po II wojnie światowej (w czasie której nie uległy uszkodzeniu) kilkakrotnie poddawane renowacji i uzupełnianiu ubytków powstałych w wyniku szkodliwego działania czynników atmosferycznych.

1. Reprodukacja fotografii wykonanej ok. 1905 r., prezentująca oryginalny kształt kompozycji Stefana Szwanera. Fot. H. Poddębski, zbiory Instytutu Sztuki PAN

1. Reproduction of a photograph taken in about 1905 showing the original shape of the composition by Stefan Szwaner. Photo: H. Poddębski, in the coll. of the Institute of Art in the Polish Academy of Sciences

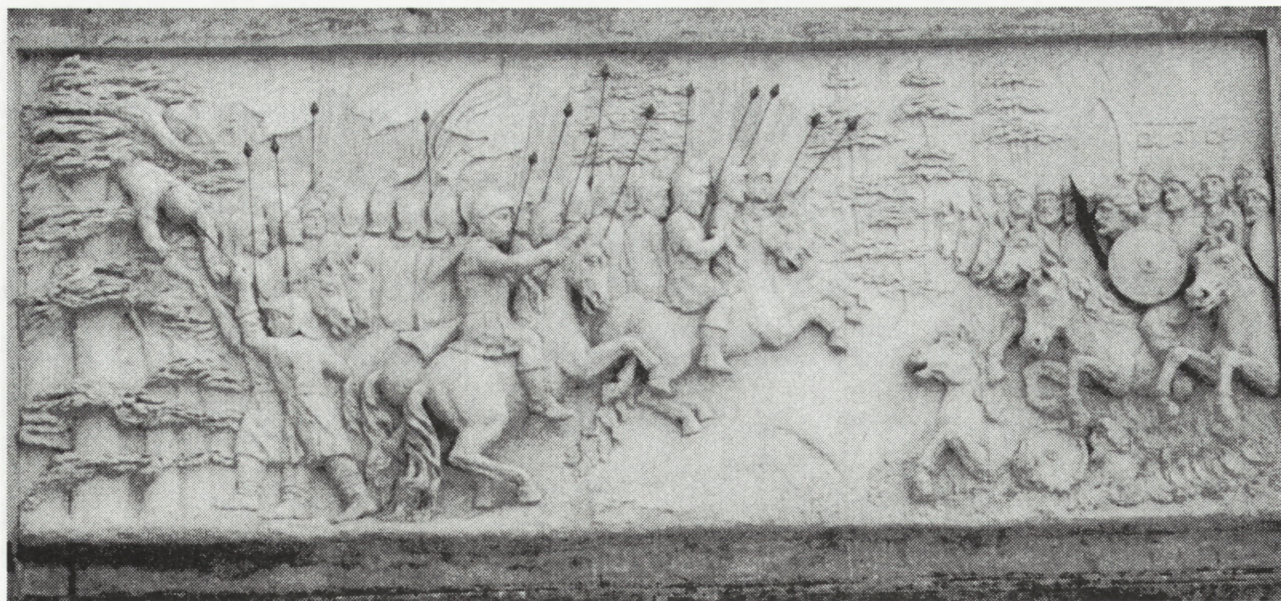
2. Plaskorzeźba „Wyprawa na czambuły tatarskie” w kształcie wymodelowanym w latach 1933–1937, stan z pocz. r. 1993. Fot. P. Mądrach
 2. „The Expedition against the Tartar Hordes” bas relief modelled between 1933–1937. State at the beginning of 1993. Photo: P. Mądrach

W trakcie tych prac przemodelowano niektóre fragmenty kompozycji rzeźbiarskich, stosując nieodpowiednie materiały.

Z oryginału szwanerowskiego odkryto jedynie przyścienną warstwę narzutu, co zostało ustalone na podstawie specjalistycznych badań w Instytucie Techniki Budowlanej w Warszawie.

Zespół nasz zaproponował odtworzenie płaskorzeźb w ich pierwotnym kształcie. Postanowiono zwołać komisję ekspertów — historyków sztuki, muzeal-

ników, historyków, konserwatorów dzieł sztuki, technologów — która miała rozstrzygnąć, czy pozostawić rzeźby dwudziestowieczne na fasadzie barokowego pałacu, czy podjąć działania odtwarzające dzieła stworzone w XVII wieku. W pracach komisji wzięli udział najznakomitsi specjaliści, m.in. prof. dr hab. Mariusz Karpowicz (Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego), prof. dr hab. Włodzimierz Godlewski (dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie), prof. Andrzej Koss (dziekan Wydziału Konserwacji Dzieł

3. „Wyprawa na czambuły tatarskie” po rekonstrukcji. Fot. P. Mądrach
 3. „The Expedition against the Tartar Hordes” after restoration. Photo: P. Mądrach

4 i 5. Stan płaskorzeźb z attyki Palacu w Wilanowie w r. 1993. Widoczne ogromne zniszczenia formy rzeźbiarskiej i struktury wapienno-piaskowego narzutu. Fot. P. Mądrach

4 and 5. State of the bas-reliefs in the attic storey of the Wilanów palace in 1993. Visible enormous damage of the sculpture form and the structure of lime-sandstone modelling. Photo: P. Mądrach

Sztuki ASP w Warszawie), prof. dr Juliusz Chróścicki (Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego), dr Wojciech Fijałkowski (prezes Towarzystwa Opieki nad Zabytkami), dr Kinga Szczepkowska-Naliwajek (dyrektor ds. naukowych Muzeum Narodowego w Warszawie). W sprawach artystycznych i technologicznych konsultacji udzieliłi rzeczoznawcy: Maria Rudy z UMK w Toruniu i Paweł Karaszkiewicz z Wydziału Konserwacji Dzieł Sztuki ASP w Krakowie. W pracach komisji uczestniczyli przedstawiciele Oddziału Warszawskiego Państwowej Służby Ochrony Zabytków.

Po rozważeniu argumentów za i przeciw obu rozwiązaniom i przeanalizowaniu wszelkich aspektów merytorycznych i technologicznych, podjęto decyzję o przywróceniu pierwotnego kształtu płaskorzeźbie *Wyprawa na czambuły tatarskie*. Realizację powierzono naszemu zespołowi, uznając jego wkład w odsłonięcie historii płaskorzeźb oraz profesjonalizm konserwatorski i rzeźbiarski.

Prace nad odtworzeniem rozpoczęliśmy od dokładnej analizy jedynej dobrej fotografii tej rzeźby w jej kształcie siedemnastowiecznym. Reprodukcję otrzy-

maliśmy z archiwum Instytutu Sztuki PAN. Została ona zrobiona około 1905 r. aparatem miechowym (wyrównującym pochylenia perspektywy) z dość długim obiektywem, na kliszy szklanej. Ustalenia te pozwoliły nam określić kąt padania światła, co jest niezwykle ważne dla odtworzenia głębokości rzeźby, czyli odnalezienia trzeciego wymiaru, którego płaska fotografia nie ma. Następnie fotografię w formacie 18 x 24 cm, odpowiednio przeskalowując, powiększyliśmy do formatu oryginalnej płaskorzeźby, czyli 160 x 380 cm. Przygotowaliśmy także wiele fotografii w skali 1:10 i 1:20 (z wzornikami skali) w celu łatwiejszego operowania nimi przy modelowaniu rzeźby. Z fotografii w skali 1:1 przekopiwaliśmy rysunek na płótno, a następnie przenieśliśmy na pierwszą warstwę gliny. Tak rozpoczęty został etap żmudnego modelowania w glinie nowej płaskorzeźby w stylu barokowym.

Rzeźbiarski model w glinie został poddany ocenie komisji złożonej z ekspertów z różnych dziedzin związanych z konserwatorstwem i muzealnictwem. Dzieło nasze uzyskało bardzo pozytywną ocenę.

Następnie wykonaliśmy klinowe formy gipsowe. Po ich oczyszczeniu i precyzyjnym dopasowaniu wymodelowano zbrojenie odlewu ze szwedzkiej stali nierdzewnej. Formy gipsowe i odlewy wykonaliśmy w czterech częściach z uwagi na wielkość i ciężar obiektu. Do wykonania odlewu zastosowaliśmy modyfikowaną zaprawę mineralną FUNCOSIL RESTAURIERMOERTEL firmy Remmers. Piaskowy kolor, wybrany przez nas z katalogu producenta, został zaakceptowany komisyjnie.

Równocześnie przygotowano podłoże do zamontowania odlewów na murowanej z czerwonej cegły ścianie attyki. Zdemontowano maksymalną ilość dobrze zachowanych fragmentów istniejącej płaskorzeźby, wzmocniono je, zabezpieczono i przekazano do lapidarium. Skuto resztki zaprawy, pozostawiając niewielkie „świadki” oryginalnej zaprawy wapienno-piaskowej. Wzmocniono i zabezpieczono mur ceglany.

Na tak przygotowanym podłożu, na niezależnych nośnikach (ze stali nierdzewnej) z zabezpieczeniem wentylacji odwroca obiektu i muru ceglanego, zainstalowano cztery części *Wyprawy na czambuły tatarskie*. Po ich zamontowaniu uzupełnione zostały wszelkie szczeliny technologiczne. Całość poddano także zabiegowi hydrofobizacji preparatem FUNCOSIL SNL, zawierającym dodatki powstrzymujące rozwój organizmów biologicznych.

Wszystkie działania, jak i stan dwudziestowiecznej płaskorzeźby były bardzo dokładnie dokumentowane fotograficznie, filmowo i opisowo. Prace zostały zakończone jesienią 1994 roku. Stan obiektu jest systematycznie obserwowany i z oględzin tych wynika, że przyjęta technologia i zastosowane materiały znakomicie zdają egzamin w tak trudnych warunkach.

Po sześćdziesięciu latach można znowu oglądać *Wyprawę na czambuły tatarskie* w kształcie rzeźbiarskim i symbolicznie, jaką nadał jej twórca — Stefan Szwaner.

The Restoration of the Szwaner Composition in Wilanów

The palace and park in Wilanów were embellished with exceedingly lavish sculpture ornaments. The best known sculptors who worked for the king were Andrzej Schlüter and Stefan Szwaner. The latter was the author of one of the most magnificent bas relief all'antica decorations of the palace façade, depicting the deeds and victories of king Jan III Sobieski.

Owing to the highly unsatisfactory present-day state of the bas reliefs, it was decided in spring 1993 to initiate conservation work. The task was entrusted to a team of artists-art conservators, headed by Piotr Grzegorz Mądrach, and composed of Jolanta Pawlak, Zenon Sadecki, Piotr Zambrzycki and Jerzy Zebrowski.

Conservation began with a thorough acquaintance with the history of the sculptures and a detailed examination of their technical state. Close studies of the history of the sculptures and archive iconographic material led to an extraordinary discovery. All descriptions, drawings and photographs prior to the 1930s present designs made by Stefan Szwaner during the seventeenth century. A radical change occurred in 1933–1937 although there are no information

documents telling us who, why and when altered the sculptures on the palace façade attic storey.

The conservation team proposed the recreation of the original form of the bas reliefs.

A commission of experts: art historians, museum staff, historians, art conservators and technologists, was established. After an examination of all arguments in favour and against the restoration of the seventeenth — century composition, it was decided to recreate the original shape of a sculpture known as „The Expedition against the Tartar Hordes”.

This work was restored by making a clay model, a plaster form and a positive cast in modified mineral mortar, reinforced with a rust-free steel net. The copy of the Stefan Szwaner statue was then installed on the attic storey of the Wilanów palace façade.

The task was completed in the autumn of 1994. After a period of sixty years, we can once again admire „The Expedition against the Tartar Hordes” in the form and with the symbolic designed by its author.